

Ilona Breģe

ĒRĢEĻU, ČEMBALO UN KLAVIERMŪZIKA 18. GADSIMTA RĪGĀ UN MĪTAVĀ

18. gadsimts ir viens no interesantākajiem Latvijas mūzikas vēsturē. Tas atnesa lielas pārmaiņas. Rīgā 1760. gadā tika nodibināta Mūzikas biedrība, kas ar savu darbību veicināja laicīgās mūzikas izplatīšanos ārpus aristokrātu saloniem. Gandrīz četrdesmit gadus ilga teātra stabilizēšanās process noslēdzās 1782. gadā līdz ar Rīgas Pilsētas teātra atvēršanu. Gadsimta beigās strauji pieauga koncertējošo viesmākslinieku skaits Rīgā un Mītavā (tag. Jelgavā), kuru vidū bija daudzi pasauleslaveni mākslinieki. Un vēl – 18. gadsimts deva jaunu mūzikas instrumentu, ko šodien sauc par klavierēm.

Gadsimtu garumā ir vērtējama ērģeļu nozīme Latvijas mūzikas kultūrā. Kopš 15. gadsimta ērģeļu skaņas varēja dzirdēt daudzās baznīcās. Rīga bija Livonijas centrs, no kuras tikai 40 kilometru attālumā atradās Mītava – pilsēta, kas savu nozīmi ieguva 1642. gadā, kad Kurzemes hercoga galms no Goldingenes (tag. Kuldīgas) pārcēlās uz Mītavu. Starp divām netālajām pilsētām bija robeža, kas atdalīja valstis. Pilsētas dzīvoja ar atšķirīgu dzīves ritmu, abās bija pa teātrim: Rīgā – pilsētas teātris, Mītavā – galma teātris; abās ritēja intensīva mūzikas dzīve.

Sv. Annas baznīcā Mītavā 1755. gadā iebūvētas ērģeles, kas bija Kurzemes galma ērģelbūvētāja Johana Heinriha Joahima (*Joachim*, 1696–1762) darbs. Par šo ērģeļu meistara darba novērtējumu varētu kalpot fakts, ka starp Kurzemes hercogu un Krievijas ķeizaru 1735. gadā tika noslēgts līgums, saskaņā ar kuru J.H. Joahimam bija pienākums iebūvēt ērģeles Sv. Pētera baznīcā Pēterburgā, jo šajā lielākajā Krievijas katedrālē ērģeļu nebija; savukārt Pēterburgas galma arhitektam Bartolomeo Rastrelli vajadzēja projektēt divas pilis Kurzemes hercogistē – Rūentālē, ko mēs zinām kā Rundāli, un Mītavā. Pēterburgā pirmo reizi ērģeļu skaņas Sv. Pētera baznīcā ieskanējās 1737. gadā, kādus gadus vēlāk Kurzemes hercogs varēja skatīt jaunās pilis.

Jāteic, ka divās lielākajās Rīgas baznīcās – Doma un Sv. Pētera baznīcā ērģeles tika iebūvētas jau iepriekšējos gadsimtos. Rīgas Domā trīsmanuāļu ērģeles bija kopš 1601. gada, iespējams, Jakobs Rābe bija iebūvējis šajā instrumentā 42 reģistrus. 18. gadsimtā Rīgas Domā meistars no Dancigas Johans Gotfrīds Kloss (*Clooff*) iebūvēja lielākas ērģeles un līdzīgu instrumentu sarūpēja arī Sv. Pētera baznīcai. Tajā pašā laikā Rīgā ērģeles bija arī Sv. Jāņa, Sv. Jēkaba un Jēzus baznīcā, tā kā par ērģeļu trūkumu nevarēja sūdzēties ne ridzinieki, ne mītavieši.

Kādi mūziķi spēlēja ērģeles baznīcās? Parasti tie bija īpaši algoti ērģelnieki, turklāt lielākajās baznīcās ērģelnieka amats tika nodalīts no baznīcas kantora amata, tie bija atšķirīgi gan pienākumu, gan atalgojuma ziņā. Zinot baznīcu kantoru vārdus, ir palikuši nezināmi ērģelnieku vārdi, tādēļ minēšu tikai pašus slavenākos ērģelniekus Rīgā un Mītavā.

Johans Kristiāns Lēberehts Cimmermanis (*Zimmermann*, 1738–1799) dzimis Hallē, bija Vilhelma Frīdemaņa Baha audzēknis. No 1772. līdz 1791. gadam viņš bija ērģelnieks Rīgas Domā, taču Rīgā bija apmeties jau krietnu laiku agrāk. Sākumā bija ērģelnieka amatā Sv. Jēkaba baznīcā, bieži uzstājies koncertos kā klavesīnists. 1767. gadā Rīgā atbrīvojās Sv. Pētera baznīcas ērģelnieka vieta pēc Hampfa (*Hampff*, ?–1767) nāves, kurš 44 gadus kopš 1723. gada strādāja šajā otrajā lielākajā Rīgas baznīcā. Uz vakanto vietu pretendēja divi – J.K.L. Cimmermanis un J.G. Mītelis. Sacensību rezultātā vietu ieguva Mītelis. Pēc neveiksmes Sv. Pētera baznīcā J.K.L. Cimmermanim piecus gadus vēlāk laimējās dabūt ērģelnieka vietu Rīgas Domā.

Johans Gotfrīds Mītelis (*Müthel*, 1728–1788), Sv. Pētera baznīcas ērģelnieks, bija pazīstams komponists. Uz Rīgu 1753. gadā viņu ataicināja barons Oto Hermanis fon Fītinghofs par savas privātās kapelas kapelmeistaru, taču barona dienestā komponists bija tikai trīs gadus. Ilgāku laiku pēc tam viņš nevarēja atrast apmaksātu vakantu vietu, līdz bija iespējams kandidēt uz darbu Sv. Pētera baznīcā.

Latvijas Nacionālajā bibliotēkā glabājas unikāls eksemplārs – Johana Sebastiāna Baha darbs "Labi temperētais klavesīns" (*Wohl temperierte Clavier*). Šī darba pirmā daļa ir iesieta vienā sējumā ar Hromatisko fantāziju un fūgu un vairākām Karla Filipa Emanuēla Baha fūgām. Otrai daļai pievienota Vilhelma Frīdemaņa Baha fūga. Visi minētie skaņdarbi ir rakstīti ar roku – pavisam trīs dažādos rokrakstos, pēdējā lapā ir

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

datums *Scr: Italae die XV Julii 1770*. Savukārt pirmās daļas sākumā ir Karla Filipa Emanuēla Baha paraksts. Šī manuskripta atrašanās Rīgā, iespējams, saistīta ar vācu komponistu Bergeru, par ko liecina ieraksts pirmā sējuma titullapā. Iespējams arī, ka manuskripta ceļš uz Rīgu bijis citāds, un tam pamatā Rīgas mūziķu saiknes ar Bahu ģimeni.

Jau pieminētais J.K.L. Cimmermanis bija V.F. Baha skolnieks. J.G. Mītelis, ieradies Leipcigā neilgi pirms J.S. Baha nāves, tika uzņemts viņa ģimenē kā audzēknis. Mītelim izveidojās tuvas attiecības ar K.F.E. Bahu, abu komponistu sarakste turpinājās līdz pat 1788. gadam, kad draugi aizgāja viņsaulē – abi vienā gadā.

Latvijā bija vēl trešais mūziķis, kurš varēja lepoties ar to, ka ir kāda Bahu ģimenes locekļa skolnieks un labs draugs. Tas bija Kurzemes muižnieks Dītrihs Ēvalds fon Grothuss (*von Grothuss*, 1751–1786). Pēc studijām Kēnigsbergas universitātē viņš apceļoja Eiropu un Vācijā mācījās pie K.F.E. Baha. 1781. gadā Leipcigā skolotājs vadīja D.Ē. fon Grothusa motetes "Kungs, uzklausī mani" (*Herr höre meine Worte*) atskaņojumu. Tai pat gadā K.F.E. Bahs nosūtīja uz Kurzemi savam skolniekam firmas *Silbermann* instrumentu, kuru pats bija spēlējis trīsdesmit piecus gadus un kurš, domājams, bija vienas no pirmajām 18. gadsimta klavierēm. Šo sūtījumu pavadīja karaliska dāvana – K.F.E. Baha skaņdarbs "Atvadas no Zilbermaņa klavierēm" (*Abschied vom Silbermannschen Clavier in einem Rondeaux*). D.Ē. fon Grothuss ar pateicību atbildēja skolotājam, sacerot skaņdarbu "Prieks par Zilbermaņa klavieru saņemšanu" (*Freude über den Empfang des Silbermannschen Claviers in einem Rondeaux*).

Tā klaviermūzikas aizsākumi Latvijā ir cieši sasaistīti ar Bahu ģimenes vārdu.

Viens no aktīvi koncertējošiem Rīgas klavesinistiem bija Jūliuss Augusts Fēre (*Fehre*, 1745–1812). Šis mūziķis atšķirībā no iepriekš minētajiem, kas dzimuši Vācijā, tika dēvēts par vietējo. Viņš dzimis Mītavā, kur viņa tēvs bija ērģelnieks. Apguvīs ērģeļu spēli, jau kopš divpadsmit gadu vecuma J.A. Fēre sāka mūziķa gaitas Mītavas latviešu draudzē. Pēc pārceļšanās uz Rīgu viņš strādāja par ērģelnieku Reformātu baznīcā, tad no 1777. līdz 1791. gadam bija barona Oto Hermaņa fon Fitinghofa ģimenes mūzikas skolotājs. Mūža otrā pusē atkal pievērsās ērģelēm un līdz pat 1812. gadam bija Sv. Pētera baznīcas ērģelnieks. Kā liecība par ilggadējo ērģelnieka darbību ir saglabāties korāļu prelūdiju krājuma

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

rokraksts, taču apdares neliecina par izcilām spējām. Saglabājušās arī labas atsauksmes par J.A. Fēres klavesīnista gaitām Rīgā un Pēterburgā, kur viņš koncertējis, būdams barona fon Fitinghofa dienestā. Rīgas koncertu afišās, kurās minēts J.A. Fēres vārds, nav konkrētu norāžu par viņa spēlēto klavierkoncertu autoriem. 18. gadsimtā bija parastas norādes "kāds klavierkoncerts", "viena simfonija", tā padarot neiespējamu koncertu repertuāra atšifrēšanu pēc diviem gadsimtiem. J.A. Fēres pedagoģiskā darba kvalitātes rādītājs ir skaņdarbs "Tēma ar 16 variācijām klavierēm trīsrocīgi" (*Variations à la trois mains*). Basa partija neprasa nekādu piepūli, jo sastāv no divām notīm – sol un do, kas mainās kā dominante un tonika. Visi pārvērtību jaukumi attiecas uz augšējo melodiju, kas aizrauj pianistu un klausītājus ar raksturu, ritmu un tempu maiņām. Tik virtuozu spēli varēja prasīt no skolotāja, kam būtu jāpiedalās variāciju atskaņojumā.

J.A. Fēres kā klavesīnista "ziedu" laiks bija 80. gadi. Iepriekšējos gadu desmitos nepārspēts bija J.G. Mītelis. Viņa uzstāšanās Rīgas publikai notika ziemās, kad "uz ielām bija dziļš sniegs, kas neļāva iztraucēt spēli ar garāmbraucošo ratu rīboņu" – tā atmiņās raksta vācu dramaturgs Johans Kristiāns Brandess.

Interesanti būtu uzzināt, vai J.A. Fēre tika atskaņojis kādu no J.G. Mīteļa Rīgā sacerētajiem klavierkoncertiem? Vai arī šo klavierkoncertu sarežģītības pakāpe bija par augstu?

J.G. Mīteļa koncerti Rīgā tika arī publicēti. Kopš 1767. gada darbojās Johana Frīdriha Hartknoha (*Hartknoch*, 1740–1789) izdevniecība, kas vēlāk ieguva labu slavu Eiropā. Vispirms tika atvērts grāmatu veikals. Saskaņā ar Rīgas rātes privilēģiju Spiestuvi izdevniecība nedrīkstēja atvērt. Tomēr līdz 1798. gadam, kad vecā Hartknoha dēls pārcēla izdevniecību uz Vāciju, iepriekš tur pasūtīt tikai drukas darbus, tā varēja publicēt ap 580 izdevumu, starp kuriem bija I. Kanta darba "Tirā prāta kritika" pirmais izdevums 1781. gadā, J.G. Herdera darbi, to vidū – rakstu apkopojums piecos sējumos *Christliche Schriften*.

Plašs un augstvērtīgs bija J.F. Hartknoha izdoto nošu klāsts – K.F.E. Baha un J.K. Baha koncerti klavesīnam, J. un A. Stamicu, J.K. Kannabiha, A.Filca, J. Haidna un citu autoru skaņdarbi.

Kas šobrīd no Hartknoha izdevniecības devuma mūzikas jomā ir saglabājies Rīgā?

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Vislielākā vērtība ir trim J.G. Mīteļa darbu pirmajiem izdevumiem – 1767. gadā izdoti *Concerto I* un *Concerto II "per il cembalo concertato accompagnato da Due Violini, Due Bassoni e Violoncelli, Violeta e Basso"*. 1771. gadā tika publicēts "Duets divām klavierēm, diviem flīģeļiem vai diviem fortepiano" (*Duetto für 2 Claviere, 2 Flügel oder 2 Fortepiano*). J.G. Mīteļa skaņdarbi ir augstākais sasniegums Latvijas profesionālajā mūzikā 18. gadsimtā. Šis mūzikas novatorisms ir radījis problēmas atskaņotājiem, jo koncertējošais čembalo, kuram ir soloinstrumenta loma koncertos, ir apveltīts ar pārāk maz iespējām, lai atbilstu Mīteļa mūzikas dramaturģijai. Rodas iespaids, ka Mīteļa muzikālās domas bijušas plašākas par reālajām skanējuma iespējām. Savukārt mūsdienu klavieres, ko varētu izmantot Mīteļa mūzikas atskaņojumos, nekādi nevar pildīt *basso continuo* lomu, kuru koncertējošajam čembalo ir jāveic *tutti* vietās un kas turpina Baha koncertu tradīcijas. Koncerta re minorā *Adagio* ir tuvs Vīnes klasiķu darbiem, bet enerģiskāks, augšupejošās pasāžas Si-bemol mažora koncertā priekšvēsta Bēthovena vitālos *Allegro*. Jau 1771. gadā J.G. Mītelis mēģināja risināt instrumenta problēmu augšminētajā duetā.

Līdzās sarežģītajai profesionāliem mūziķiem domātajai mūzikai 18. gadsimta Rīgā bija nepieciešama vieglāka un vienkāršāka, domāta mūzikas mīļotājiem jeb diletantiem, nekā tolaik viņus dēvēja, nesaklausot šai vārdā nievājošo pieskaņu, kāda tam ir šodien. Mīļotāji bija ietekmīgāks spēks nekā profesionālie mūziķi, jo Rīgas Mūzikas biedrībā līdzdarbojās augstdzimuši vācu muižnieki, kas bija izglītoti mūzikā. Pēc J.F. Hartknoha nāves, neilgi pirms izdevniecības pārcelšanas uz Vāciju, vecā Hartknoha dēls publicēja krājumu "Muzikāls laika kavēklis klavieru un dziedāšanas draugiem" (*Musikalische Unterhaltung für Freunde des Klaviers und Gesanges*), kuru bija sastādījis Johans Antons Preiss (*Preiß*, 1774–1825). Šim 1797. gadā izdotajam krājumam bija trīs laidieni. Katrā – J.A. Preisa klavierdarbi, kas tagad ir aizmirsti, bet tomēr nav zaudējuši savu vērtību. J.A. Preiss bija atbraucis no Vācijas un strādāja par vijolnieku Rīgas Pilsētas teātra orķestrī, tai pat laikā aktīvi komponējot, un viņa skaņdarbi bieži tikuši atskaņoti koncertos.

Vēl viens krājums 18. gadsimta beigās tika izdots otrajā Rīgas izdevniecībā – tajā, kurai bija Rīgas rātes privilēģija uz vienīgo tipogrāfiju un kuru vadīja iespiedējs Jūliuss Konrāds Millers. Krājuma nosaukums

bija "Livonijas muzikālais nedēļas žurnāls" (*Lieflands musikalisches Wochen-Blatt*), tās sastādītājs – Johans Holsts (*Holst*, 1744–1814). Šis krājums tika publicēts 1793. gadā, tātad – nedaudz agrāk, un varbūt tāpēc tajā ievietotajos skaņdarbos, dejās ir vairāk amatierisma. Tomēr jāatzīmē, ka tika iespiestas divas ārijas no V.A. Mocarta operas "Burvju flauta", kura tikai divus gadus iepriekš – 1791. gadā bija piedzīvojusi pirmizrādi Vīnē.

Šo abu krājumu nozīme mūsdienās nav tik daudz izcilas mūzikas publicēšanā un saglabāšanā, cik pašu krājumu īpatnībā, kādi tie bija nepieciešami mūzikas mīļotājiem 18. gadsimtā.

Savu ieguldījumu nošu izdošanā 18. gadsimtā deva arī Kurzemes hercoga izdevniecība, kas atradās Mītavā. Kopš 1769. gada tās vadītājs bija Johans Frīdrihs Steffenhāgens (*Steffenhagen*, 1744–1812), kurš šo izdevniecību paplašināja tik daudz, ka tā kļuva par lielāko visā Baltijā. Nošu iespiešana Mītavā sevišķi ražīgi turpinājās 19. gadsimta sākumā.

Šajā izdevniecībā laida klajā arī avīzes un žurnālus, piemēram, mēnešrakstu "Lasītājiem un lasītājām" (*Für Leser und Leserinnen*) 1781. gadā. Tajā atrodams interesants raksts "Saruna starp kantoru un ērģelnieku" (*Gespräch zwischen einem Kantor und Organist*), diemžēl bez autora vārda. Maz ticams, ka šāda saruna patiesībā ir notikusi. Drīzāk tas ir kāda mūzikas žurnālista meistarstiķis, lai varētu paust savas domas par tālaika mūziku. Kā patiesas meistarības virsotne klavieru spēlē un kompozīcijā tiek minēts Bahs, tā vēlreiz atgādinot Latvijas un Eiropas mūziķu ciešās saites.

"Kantors: Patiesa spēles māksla neslēpjas tikai veiklībā, bet ekspresijā, uz ko klavieres (jo sevišķi klavihords) ir spējīgas. Kad kungi un dāmas var nodauzīt uz āmuriņa klavierēm kādu augstmaņa sacerējumu, viņi domā, ka rada brīnumu, un vienmēr atrod kādu, kas saprot vēl mazāk par viņiem pašiem, un tādēļ ar skaļiem "bravo" saucieniem slavē viņu prasmi vai ar afektētiem aplausiem izspiež piedevas... Baha patiesas mākslas meklējumi klavieru spēlē un viņa klavieru skaņdarbi, kuri šim instrumentam lieliski sacerēti, ir sevišķi ieteicami..."

BIBLIOGRĀFIJA

- 1 Kemmler Ervin. *Johann Gottfried Mithel und das nordostdeutsche Musikleben seiner Zeit*. Marburg, 1970.
- 2 Brandes Johann Christian. *Meine Lebensgeschichte*. München, 1923.
- 3 Kerten August Friedrich Wilhelm von. *Auszug aus dem Tagebuch aus seiner Reise nach Riga*. Riga, 1783.
- 4 Grauzdiņa Ilma. *Tūkstoš mēlēm ērģeles spēlē*. Rīga, 1987. 255 lpp.
- 5 Julius August Fehre (Nekrolog). *Rigasche Stadtblätter*. 1813. 5.
- 6 Gespräch zwischen einem Kantor und Organist. *Für Leser und Leserinnen*. Mitau: J.F. Steffenhagen, 1781. Heft 17, VII.

Ilona Breģe

ORGEL-, CEMBALO-, UND KLAVIERMUSIK IM 18 JAHRHUNDERT IN RIGA UND MITAU

Zusammenfassung

Das 18. Jahrhundert ist eines der interessantesten in der Musik-geschichte Lettlands. Riga war zu jener Zeit das Zentrum Livlands; in nächster Nähe, lediglich 40 km entfernt, befand sich Mitau, Hauptstadt des Kurländischen Herzogs.

Der Artikel hat folgende Abschnitte:

- die Bedeutung der Orgel in Riga und Mitau;
- Organisten;
- Bach-Familien Verbindung mit Lettland;
- konzertierende Cembalisten;
- Kompositionen von Johann Gotfried Mithel;
- Sammlungen für Musikliebhaber;
- Gespräch zwischen einem Kantor und Organist.